

מקורות לאמירת סליחות

הרב אלחנן אדלר

1) טור אורח חיים הלכות ראש השנה סימן תקפא

מנהג ב' ישיבות לומר סליחות ותחנונים בעשרת ימי תשובה וכן אמר רב עמרם בעשרת ימי תשובה משכימין לב"ה בכל יום ומתחיל ש"צ אשרי וקדיש ומתחיל תחנונים ומסיים ואנחנו לא נדע וקדיש

2) סידור רש"י סימן קלט

דרשו ה' בהמצאו (ישעי' נ"ה ו'), אילו עשרת ימים שבין ראש השנה ליום הכפורים, ועושין בהן תשובה, ומתענין בהן, ומשכימין בכל יום לבית הכנסת לפני עמוד השחר ומבקשים רחמים, ומנהג לעמוד במוצאי שבת לפני ראש השנה, וכדמתחיל פותח שליה ציבור בתחילה אשרי יושבי ביתך וגו', ועונים אחריו עד תהילת ה' ידבר פי וגו', ועומד שליה ציבור לפני התיבה ואומר קדיש אם יש שם עשרה, ומתחיל ואומר פסוקים של רחמים, כמו שהן על הסדר, ואחר כך סליחות וידוי

3) רמב"ם הלכות תשובה פרק ג הלכה ד

ומפני ענין זה נהגו כל בית ישראל להרבות בצדקה ובמעשים טובים ולעסוק במצות מראש השנה ועד יום הכפורים יתר מכל השנה, ונהגו כולם לקום בלילה בעשרה ימים אלו ולהתפלל בבתי כנסיות בדברי תחנונים ובכיבושין עד שיאור היום.

4) שמות פרק לג

(יז) ויאמר ה' אל משה גם את הדבר הזה אשר דברת אעשה כי מצאת חן בעיני ואדעך בשם: (יח) ויאמר הראני נא את כבודך: (יט) ויאמר אני אעביר כל טובי על פניך וקראתי בשם ה' לפניך וחנתי את אשר אחן ורחמתי את אשר ארחם:

5) שמות פרק לד

(ד) ויפסל שני לחת אבנים כראשנים וישכם משה בבקר ויעל אל הר סיני כאשר צוה ה' אתו ויקח בידו שני לחת אבנים: (ה) וירד ה' בענן ויתיצב עמו שם ויקרא בשם ה': (ו) ויעבר ה' על פניו ויקרא ה' ה' אל רחום וחנון ארך אפים ורב חסד ואמת: (ז) נצר חסד לאלפים נשא עון ופשע וחטאה ונקה לא ינקה פקד עון אבות על בנים ועל בני בנים על שלשים ועל רבעים: (ח) וימהר משה ויקד ארצה וישתחו: (ט) ויאמר אם נא מצאתי חן בעיניך אדני ילך נא אדני בקרבנו כי עם קשה ערף הוא וסלחת לעוננו ולחטאתנו ונחלתנו: (י) ויאמר הנה אנכי כרת ברית נגד כל עמך אעשה נפלאות אשר לא נבראו בכל הארץ ובכל הגוים וראה כל העם אשר אתה בקרבך את מעשה ה' כי נורא הוא אשר אני עשה עמך:

6) תלמוד בבלי מסכת ראש השנה דף יז עמוד ב

ויעבר ה' על פניו ויקרא, אמר רבי יוחנן: אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאומרו, מלמד שנתעטף הקדוש ברוך הוא כשליו צבור, והראה לו למשה סדר תפלה. אמר לו: כל זמן שישראל חוטאין - יעשו לפני כסדר הזה, ואני מוחל להם. ה' ה' - אני הוא קודם שיחטא האדם, ואני הוא לאחר שיחטא האדם ויעשה תשובה. אל רחום וחנון, אמר רב יהודה: ברית כרותה לשלש עשרה מדות שאינן חוזרות ריקם, שנאמר הנה אנכי כרת ברית.

7) חידושי הריטב"א מסכת ראש השנה דף יז עמוד ב

מלמד שנתעטף הקדוש ברוך הוא. פ"י שנראה כן למשה במראה הנבואה, ומפרשי רבנן דלישנא דויעבור ה' על פניו דרשינן כש"ץ העובר לפני התיבה.

8) אליהו זוטא (איש שלום) פרשה כג

דבר אחר, יענך ה' ביום צרה, היה דוד יודע שעתיד בית המקדש להיות חרב וקרבנות בטלין בעונותיהן של ישראל והיה מצטער על ישראל ואמר, בשעה שהצרות באות על ישראל מי מכפר עליהם, אמר לו הקב"ה, דוד אל תצטער שכבר גיליתי סדרי סליחה למשה ואמרתי לו, בשעה שהצרות באות על ישראל יעמדו לפני יחד באגודה אחת ויאמרו לפני סדרי סליחה ואני עונה אותם, והיכן גילה אותם, אמר ר' יוחנן ויעבור ה' על פניו ויקרא (שמות ל"ד ו') מלמד שירד הקב"ה מערפל שלו כשליח צבור שמתעטף בטליתו ועובר לפני התיבה וגילה לו סדרי סליחה ... ובשעה שישראל מתקבצין לפני ועומדין באגודה אחת ואומרים לפני סדרי סליחה אני עונה אותם, שנאמר ה' הושיעה המלך יעננו ביום קראנו.

9) תשובות הגאונים - מוסאפיה (ליק) סימן הטז

אמר ר' יוחנן משום ר' יוסי מנין שהקב"ה מתפלל וכו' גם זה פירושו כענין שפירשנו למעלה שנראה לו למשה רבנו ע"ה מתוך הכבוד בעת שאמר הודיעני נא את דרכך ואמרו חז"ל (ר"ה יז ב) בקבלה שבידם שבזמן שנאמר לו וקראתי בשם ה' לפניך נראה לו למשה רבנו מתוך הכבוד של הקדוש ברוך הוא כדמות שליח צבור מעוטף שיוורד לפני התיבה שנאמר ויעבור ה' על פניו ויקרא אותו הכבוד ה' ה' אל רחום וחנון וכו' נוצר חסד לאלפים וכו' מיד וימהר משה ויקוד ארצה וישתחו אותה שעה למד סדר תפילה כאשר הראוהו מן השמים וזו תפילת תענית שהראו לו למשה רבינו מן השמים כדי שיתפלל בה השרוי בדוחק. ועוד אותה שעה שמע תפילה אחרת קול מלפני הכבוד ואמר יהי רצון מלפני שיכבשו וכו' והבין משה רבינו שכך ראוי לבקש מלפני השכינה וכך היו הדברים בידם הלכה למשה מסיני ... וכן זה שאמר מנין שהקב"ה מתפלל התם קאי בר"ה במה דכתיב וקראתי בשם ה' לפניך ויעבור ה' על פניו ויקרא אמר ר' יוחנן אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאומרו מלמד שכבוד מלפניו של הקדוש ברוך הוא נתעטף כשליח צבור והראהו למשה סדור התפילה ואמר לו כל זמן שישראל חוטאים יעשו לפני כסדר הזה ואני מוחל להם ואמר רמז לזה מן הכתוב מנין ופירש ר' יוחנן משום ר' יוסי רבו רמז מדכתיב ושמחתים בבית תפילתי.

10) עזרא פרק ט פסוקים ה - ז, פרק י פסוק א

(ה) וּבְמִנְחַת הָעֶרֶב קָמְתִי מִתְעַנֵּיטִי וּבְקֶרְעֵי בְגָדֵי וּמְעִילֵי וְאֶכְרַעַה עַל בְּרָפִי וְאֶפְרָשָׁה כַּפֵּי אֵל יְקִנֹּק אֱלֹהֵי: (ו) וְאֶמְרָה אֱלֹהֵי בְּשֵׁתִי וְנִקְלַמְתִּי לְהָרִים אֱלֹהֵי פָנֵי אֱלֹהֵי פִי עֲוֹנֹתַיִנו רַבּוּ לְמַעַלְהָ רֹאשׁ וְאֶשְׁמַתְנוּ גְדֻלָּה עַד לְשָׁמַיִם: (ז) מִיָּמִי אֲבִתֵּינוּ אֲנַחְנוּ בְּאֶשְׁמָה גְדֻלָּה עַד הַיּוֹם הַזֶּה וּבְעֹנֹתַיִנוּ נִתְּנוּ אֲנַחְנוּ מְלָכֵינוּ כְּהַגִּינוּ בְּיַד מְלָכֵי הָאֲרָצוֹת בְּחֶרֶב בְּשָׂבִי וּבְבִצָּה וּבְבִשָּׁת פָּנִים כְּהַיּוֹם הַזֶּה: (א) וּכְהַתְּפַלֵּל עֲזָרָא וּכְהַתְּנַדְתּוּ בְּכָה וּמִתְּנַפֵּל לְפָנֵי בֵּית הָאֱלֹהִים נִקְבְּצוּ אֵלָיו מִיִּשְׂרָאֵל קָהָל רַב מְאֹד אֲנָשִׁים וְנָשִׁים וְיִלְדִים פִּי בְכוֹ הָעָם הִרְבֵּה בְּכָה:

11) תהלים פרק טט פסוק יד

ואני תפילתי לך ה' עת רצון אלהים ברב חסדך ענני באמת ישעך:

12) תוספות מסכת פסחים דף קז עמוד א

תימה אמאי קרי ליה מנחה דאי משום דמנחה היתה קריבה בין הערבים הלא גם בשחר קריבה מנחת חביתין ומנחת תמיד וי"ל בשחר יש שם אחר תפלת שחרית ועוד דאמרינן בפרק קמא דברכות (דף ו:ו) הוי זהיר בתפלת מנחה שאף אליהו לא נענה אלא בתפלת מנחה ושמא בשעת הקרבת מנחה נענה ולכך קרי ליה תפלת מנחה שאז היה שעת רצון.

13 ערוך השולחן אורח חיים סימן רלב סעיף א

ונ"ל להעניין כן הוא דידוע שבשעת הקרבת המנחה היו מנסכין נסוך היין ושרו הלויים בכלי שיר וזהו בין בתמיד של שחר ובין בתמיד של בין הערבים ואין לך עת רצון גדול מזה אלא שבין הערבים הוי יותר עת רצון משום שהמנחה היא בסוף כל העבודות כדאיתא ביומא [ל"ד]. ונמצא שהמנחה של בין הערבים היא העבודה האחרונה של היום וחביבה ורצויה כמו תפלת נעילה ביוהכ"פ ולכן אז הוא העת רצון וכן אמר דוד [תהלים קמא, ב] תכון תפילתי קטורת לפניך משאת כפי מנחת ערב הרי דמנחת ערב היא החביבה יותר

14 שולחן ערוך אורח חיים הלכות ראש השנה סימן תקפא סעיף א

נוהגים לקום באשמורת לומר סליחות ותחנונים מראש חדש אלול ואילך עד יום הכפורים. הגה: ומנהג בני אשכנז אינו כן, אלא מראש חדש ואילך מתחילין לתקוע אחר התפלה שחרית, ויש מקומות שתוקעין ג"כ ערבית; ועומדים באשמורת לומר סליחות ביום א' שלפני ר"ה ואם חל ראש השנה ב' או ג', אז מתחילין מיום א' שבוע שלפניו (מנהגים).

15 משנה ברורה סימן תקפא הקדמה

נוהגים לקום באשמורת - דסוף הלילה הקדוש ברוך הוא שט בעוה"ז והוא עת רצון

16 לבוש סימן תקפ"א

ומה שנוהגין לעמוד באשמורת קודם עלות השחר, הוא לפי שאמרו במדרש [ע"ז ג ע"ב] שהקב"ה שט בלילה בי"ח עולמות, ובג' שעות אחרונות הוא שט בעולם הזה, והרי הוא קרוב לנו בכל קראנו אליו באותו זמן

17 תשובות הגאונים החדשות - עמנואל (אופק) סימן קצ

וששאלתם באותן עשרה ימים שבין ראש השנה ליום הכיפורים עומדין בחצי הלילה או בשליש הלילה ואומרין תחנונים ופסוקי דרחמי ולאחר שגומרין חזרין לבתיהם וישינים עד הבקר ובימים יושבין בשווקים וברחובות ועסוקין בשיחת חולין, ולא היה יפה שאותן תחנונים שמתפללים בלילות ישנו + מלשון שינוי + ויתפללו אותן בימים ואל ישבו בשווקים ומתעניין.

אם היו באין ואומרין תחנונים ביום כך היה יפה, אלא שמא יש בהן בני אדם עניים שסומכין על מעשה ידיהם ואם אתה גוזר עליהם שיבאו ביום נמצאת אתה מכשלן שלא יבאו ביום ולא בלילה ואין גוזרין גזירה על הציבור אלא אם כן רוב הצבור יכולין לעמד בה ומוטב שיבאו בלילה משלא יבאו לא ביום ולא בלילה, שכשיבאו מהן מכוונים את דעתם ומהם שוברין את לבם ומהם בוכים, ושמא מתוך אותה בכיה ומתוך אותן תחנונים ומתוך אותה שפיכות לב שמא יעשה הקדוש ברוך הוא בקשתם ויחוס עליהם ויצילם. וכך עושין בכאן שאין באין אלא בלילה.

18 ביאור הגר"א אורח חיים סימן תקפא סעיף א

באשמורת. קינות ב':

19 איכה פרק ב פסוק יט

קומי רני בלילה לראש אשמורת שפכי כמים לבך נכח פני אדני שאי אליו כפיך על נפש עולליך העטופים ברעב בראש כל חוצות:

20) רמב"ם הלכות תלמוד תורה פרק ג הלכה יג

אף על פי שמצוה ללמוד ביום ובלילה אין אדם למד רוב חכמתו אלא בלילה, לפיכך מי שרצה לזכות בכתר התורה יזהר בכל לילותיו ולא יאבד אפילו אחד מהן בשינה ואכילה ושתייה ושיחה וכיוצא בהן אלא בתלמוד תורה ודברי חכמה, אמרו חכמים אין רנה של תורה אלא בלילה שנאמר קומי רוני בלילה, וכל העוסק בתורה בלילה חוט של חסד נמשך עליו ביום שנאמר יומם יצוה ה' חסדו ובלילה שירה עמי תפלה לאל חיי

21) סדר טרויש סימן ב

ומאחר שביארתי כי תתקבל גומרת תפלת י"ח אין אומרים תתקבל ... ולא לאחר דרשה ולא בשום מקום רק אחר י"ח, אבל לאחר סליחות שהם כמו תפלת י"ח אומרים תתקבל

22) לבוש אורח חיים סימן תקפא סעיף א

ומשכימין באשמורת ואומרים סליחות ותחנונים, היינו שמתחיל החזן אשרי שבו מתחיל לעולם, מפני שהיא תהלה ושבח גדול להשם יתברך, וקדיש אחר אשרי, שכן דרך לעולם לומר קדיש אחרי פסוקים כמו שנתבאר למעלה [סי' נה]. ואחר כך אומר סליחות ותחנונים כל עיר ועיר כמנהגה, ומסיים ואנחנו לא נדע, ועושין כן עד יום כיפור ... והשליח ציבור מתעטף בטלית ... אבל לא יאמר החזן הסליחות בלא עטיפת הטלית, משום שאומרים בתוך הסליחות הי"ג מדות, ואמרינן במדרש [ר"ה יז ע"ב] נתעטף הקדוש ברוך הוא כש"ץ ולמד למשה הי"ג מדות, ש"מ שצריך עטיפה בשעת י"ג מדות ... ויאמר לך ה' הצדקה עד שיבא מנין ואז יאמר קדיש אפילו באמצע פסוקי התחינות, שתיקון חכמים הוא לעולם אחר שאומרים פסוקים צריך לומר קדיש אחריהם, ולכך אנו מתחילין לעולם אשרי כדי לומר קדיש אחריו, ואומר סליחות בכל מקום ומקום לפי מנהגו, ואומר זכרונות וג' פעמים וידוי, אל רחום ענינו, ואומר תחנה עד יבושו רגע, ונפלין בתחנון על פניהם ונוטין על צד שמאל במקום שיש ספר תורה ... וזוקף ש"ץ ויושב לפני התיבה ואומר מחי ומסי, מכניסי רחמים, מרן דבשמיא וכו', כבר שביה דמתחנן וכו' מרן וכו', כעבדא דמתחנן למריה וכו', שומר ישראל וכו', ואנחנו לא נדע וכו', קדיש שלם עם תתקבל. אף על גב שבכל ימות השנה אין אומרים תתקבל אלא אחר תפלת שמונה עשרה, שכן הוא משמעות לשון צלותהון שפירושו תפלה, וסתם תפלה רצה לומר תפלת שמונה עשרה, שאני סדר הסליחות שנתקנו כולם על סדר התפלה של כל היום, כי הפסוקים שקודם הסליחות הם כנגד פסוקי דזמרה, והסליחות עם הי"ג מדות שאומרינן בין כל אחת ואחת הם במקום תפלת י"ח, שעיקר התפלה הוא י"ג מדות, ואח"כ נופלין על פניהם כמו אחר כל התפילות ומסיימין ואנחנו לא נדע, לכך אומרים אחריהם קדיש שלם עם תתקבל כמו אחר גמר כל תפלות השנה.

23) רש"י מסכת תענית דף יד עמוד א

מתריעין עננו, בקול רם היו צועקים: עננו אבינו עננו, עננו אלהי אברהם עננו, עננו אלהי יצחק עננו, עננו אלהי יעקב עננו, הכל כפי שאומרים בסוף הסליחות

24) מבוא ל"סדר סליחות המפורש" – תמצית סדר סליחות של רב עמרם גאון (סימן קי"ז)

וכך היה הסדר, כל הציבור יחד אמרו אשרי עד תהילת ה' ידבר פי, ואח"כ אמר הש"ץ קדיש, ומתחיל ואומר לך ה' הצדקה וגו' עד כעשרים פסוקים בקשות ותחנונים מתנ"ך, לאחר מכן אמרו א-ל מלך יושב על כסא רחמים, ואמרו י"ג מידות, ואח"כ הוסיפו לומר עוד שלש פעמים ליקוט פסוקים מהתנ"ך ובין כל קובץ פסוקים למשנהו אמרו א-ל מלך עם י"ג המידות, לאחר מכן אמרו ודוי ואת הפיוט אשמנו מכל עם, לעינינו עשקו עמלינו, א-ל חנון שמך וכו', עננו אבינו עננו וכו', דעני לאברהם בטורא דמוריה ענינן וכו', מכניסי רחמים, מחי ומסי, מרן דבשמיא, מתרצה ברחמים, ונפלים על פניהם ואומרים ואנחנו לא נדע מה נעשה. "ואם רצה לומר סליחות ופסוקים הרבה ממה שתיקנו ראשונים, ופזמונים ממה שתיקנו פייטנים אומר."

25) מחזור ויטרי סימן קלד

ודוגמא לזה הסדיר רבינו שלמה זצ"ל בסדר פסוקי סליחות. (תהלים פט) י"י אלהי צבאות מי כמוך חסין יה. (שם פ) אין כמוך באלהים י"י ואין כמעשיך.

26) ספר חסידים (מרגליות) סימן רנו

ושמע החכם שהיה סביביו אומרים הקרובין במשך והפסוקים היו ממהרים אמר להם הפסוקים הם יסוד הקרובין שמהם נתייסדו כשם שאתם מנגנים את הקרובין במשך כך תעשו להפסוקים שלא יהיו הפיוטים עיקר ואשר ברוח הקודש טפל לא שימהרו פסוק כאשר קצים בו ולטורח עליהם וכתוב ואל תקוץ בתוכחתו.

27) ברכי יוסף אורח חיים סימן תקפא

מה שנהגו קצת לומר ענינו אבינו וכו' עשה למען שמך, וכו' במהירות גדול, יש לבטל מנהגם.

28) משנה ברורה סימן תקפא

(ו) מיום א' שבוע שלפניו - משום שהרבה נוהגים להתענות עשרה ימים עם יוה"כ ולעולם יחסרו ד' ימים מר"ה עד יוה"כ שלא יוכלו להתענות דהיינו ב' ימים ר"ה ושבת שובה ועיו"כ לכך צריך להשלים ד' ימים קודם ר"ה וכדי שיהיה יום מסויים להתחלה תקנו יום ראשון בכל פעם ועוד טעם שקבעו ד' ימים שכן מצינו בקרבנות שטעונים ביקור ממום ד' ימים קודם הקרבה ובכל הקרבנות בפ' פנחס כתיב והקרבתם עולה ובר"ה כתיב ועשיתם עולה ללמד שבר"ה יעשה אדם עצמו כאלו מקריב את עצמו ולכן קבעו ד' ימים לבקר כל מומי חטאתו ולשוב עליהם.

29) לקט יושר חלק א (או"ח) עמוד קיח ענין א

וי"ל לעולם עומדין ביום ראשון, משום שהוא סמוך לשבת. ונהג כל אדם ללמוד בשבת, וכן הוה בימיו, משום דאין לאדם עסקים, וגם יש לו פנאי ללמוד, והביא משל. כשבאו ישראל לא"י רוצה תורה לחגור שק משום כשהיו ישראל במדבר היו פנויים ממלאכה, והיו לומדים תורה, אבל עתה כל אחד ואחד הולך לכרמו, ואינם לומדים תורה. אמר הקב"ה משל לשתי אחיות ואחת לוקחה לאיש ואין לה בת זוגה כו' כך השיב הקב"ה יש לך בת זוגו ושבת שמו, ובשבת הם פנויים ממלאכה והיו לומדים תורה. לכך טוב להתחיל ביום א', כי העם שמחים מחמת מצות התורה שהם לומדים בשבת, וגם מחמת ענג שבת, ואמרינן אין השכינה שורה לא מחמת עצלות ולא מתוך עצבות אלא מתוך שמחה של מצוה. לכן טוב להתחיל להתפלל מתוך שמחה של מצוה, וגם הפייט התחיל במוצאי מנוחה.

30) שו"ת אגרות משה אורח חיים ח"ב סימן קה

בענין סליחות כשיש אונס שלא יוכלו לומר באשמורת ובחצות י"ט אלול תש"כ. מע"כ ידידי הרב הגאון מוהר"ר אפרים בערמאן שליט"א.

31) שולחן ערוך אורח חיים הלכות ראש השנה סימן תקפא סעיף א

ויש מקומות נוהגים שהמתפלל סליחות מתפלל כל היום (כל בו).

32) משנה ברורה שם

כל היום - שחרית ומנחה, שהמתחיל במצוה אומרים לו גמור

33) רמב"ם הלכות תפילה ונשיאת כפים פרק א הלכה ז

וכן תקנו תפלה אחר תפלת מנחה סמוך לשקיעת החמה ביום התענית בלבד כדי להוסיף תחנה ובקשה מפני התענית וזו היא התפלה הנקראת תפלת נעילה כלומר ננעלו שערי שמים בעד השמש ונסתרה לפי שאין מתפללין אותה אלא סמוך לשקיעת החמה.

34) שולחן ערוך אורח חיים הלכות תענית סימן תקסה סעיף ה

אין היחיד רשאי לומר שלש עשרה מדות דרך תפלה ובקשת רחמים, דדבר שבקדושה הם; אבל אם בא לאומרם דרך קריאה בעלמא, אומרם. הגה: וכן אין ליחיד לומר סליחות או ויעבור (מהרי"ל בשם א"ז).

35) משנה ברורה על שולחן ערוך אורח חיים הלכות תענית סימן תקסה סעיף ה

(יא) דדבר שבקדושה הם - ואין נאמר בפחות מעשרה: (יב) דרך קריאה - בניגון וטעמים.. אין לומר קודם חצות לילה שום סליחות ולא י"ג מדות בשום פנים לעולם חוץ מביום הכפורים [אחרונים]: (יג) וכן אין וכו' או ויעבור - אף די"ג מדות כבר כתבו המחבר חזר ושנה הרמ"א בשם או"ז דאפילו סליחות לחוד ג"כ אין לומר ביחיד אבל האחרונים תמהו על עיקר הדין דלמה לא יאמר היחיד סליחות שהוא תחנונים בעלמא והסכימו דסליחות בלא י"ג מדות יכול יחיד לומר:

36) אלשיך תהלים פרק נ

וכן אמרו רבותינו ז"ל (ראש השנה יז ב) שנתעטף הקדוש ברוך הוא כשליח צבור ואמר י"ג מדות ואמר למשה בעת צרה עשו לפני כסדר הזה וברית כרותה לי"ג מדות שאינן חוזרות ריקם. והנה על זה הקשו, כי הרבה עשו כן בי"ג מדות ולא הצליחו. ושמעתי בשם לבנת הספיר, שעל כן לא אמר אמרו לפני כסדר הזה אלא עשו לפני כסדר הזה, שכיון לומר כי לאו באמירה לבדה תליא מילתא אלא במעשה, כי אותן המדות שזוכרים רחום וחנון ארך אפים כו' תעשו אתם כסדר ההוא, ועל ידי כן לא ישובו ריקם.